

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA NESİR (DÜZ YAZI)

SÜLEYMAN ÇALDAK*

Giriş

Bu yazımızda, klasik Türk edebiyatında nesrin tanımı ve özellikleri, dil ve üslûp bakımından gösterdiği farklılıklar, türleri ve tarihî gelişimi hakkında bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Tarihi gelişimini ele aldığımız bölümde, klasik Türk nesrinin en tanınmış örnek eserlerini de tanıtacağız. Bu eserlerin muhtevasını, dil ve üslûp özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele almak çalışmamızın sınırlarını aşacağından bu değerli eserlerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz.

Tanımı ve Özellikleri

Klasik edebiyatımızın kaynak eserlerinde söz (kelâm); biçim ve işlev bakımından genel olarak iki grupta ele alınır: 1. Nazım 2. Nesir.

Arapça “nesr” kelimesi, bir şeyi el ile saçmak, serpmek demektir; düğünlerde gelinin başından çiçek, badem, şeker ve para saçmak; tarlaya tohum saçmak gibi. Buna “nisâr” da denir. “Nesr” ve “nisâr” kelimeleri, aynı zamanda bir şeyi çoğaltmak anlamını da ifade eder. Meselâ, Arapça’da “Nesere’l-kelâm” cümlesi “Sözü çoğalttı, uzattı.” anlamına gelir. Hatta, sözü çok uzatan ozana “nesr ve minser” adı verilir.

Sözlük ve terim anlamları göz önünde bulundurularak, “nesr” ve “nazm” kelimeleri, sık sık birlikte kullanılır. Gerdanlık yapmak için, inci, elmas vb. değerli taşların belli bir düzene göre ipliğe dizilmesine “nazm” denildiği gibi, bu değerli taşların saçı olarak gelinin başından saçılmasına da “nesr” denir. Anlam gelininin boynuna gerdanlık olması için inci ve elmas değerinde olan kelimeler belli bir düzene göre

dizilerek manzum; aynı cevherler saçı olarak anlam gelininin başından saçılarak mensur sözler elde edilir. Şair ve ediplerimiz, “nazm” ve “nesr” kelimelerinin bu anlamlarını kastederek genellikle tevriyeli kullanmıştır.

Nitekim edebiyat kuramcıları (belagat yazarları), “nesr” ve “nazm”ı tanımlarken, “Sağlam ve anlaşılır söz iki kısma ayrılır: Biri, saçılmış incilere (lü’lü-i mensûr) benzeyen mensûr sözler (düz yazı); diğeri, ipe dizilmiş cevherleri (cevher-i manzûm) andıran manzûm sözlerdir.” diyerek aynı benzetmeden yararlanırlar.

Nesir (düz yazı); manzum olmayıp ahenk ve belli bir ölçü ile sınırlanmayan, dilbilgisi kurallarına uygun anlatım biçimidir. Duygu ve düşünceleri, gramer kuralları çerçevesinde sözlü ve yazılı olarak anlatma yöntemi olan nesir, genelde vezin ve kafiyeli olan nazmın karşıtıdır.

Dilde, şiir ve nesir diye iki olgu vardır. Bunların, gerçeklik karşısında davranışları başka başkadır ve gerçekliği kavrarken izledikleri yollar ayrı ayrıdır. Nesir düşüncenin dilidir, sebep sonuç ilişkisini göz önünde bulundurarak bilinenden bilinmeyene adım adım ilerler; ayakları sağlam bir şekilde yere basmadan yürüyemez. Şiir duygunun dilidir, mantık kurallarına uymak zorunda değildir, gerçeklere sezgi ve esin yoluyla ulaşır, realiteyi hissederek algılar, mesafeleri uçarak kat eder.

Düşüncenin özgür olması ve ilerlemesi için nesrin gelişmesi gerekir. Nesir düşünceleri oluşturur

ve gerçekleştirir. Güçlü bir nesir, bir milletin entelektüel özellikleri bakımından yüksek bir düzeye ulaştığının göstergesidir. Düşünce ve felsefe derinliğinden yoksun olan bir dilde büyük bir nesir doğamaz. Nesrin gelişim süreci şiirinkinden farklıdır. Çünkü bazen nesir dilde aynı gelişmeyi göstermeden şiir yüksek bir dereceye çıkmış olabilir. Dilin gelişimi bu ikisi ile birden tamamlanır. Milletlerin kültür düzeyleri de ancak nesirlerinde kendini gösterir. Milli özellik, özellikle büyük nesircilerin görüşlerinde ve yargılarında ortaya çıkar. Bu görüşleri inceleyerek bir milletin manevi özelliklerini anlamak mümkündür .

Şiir ve nesrin doğuş keyfiyeti bilim adamları arasında çokça tartışılan bir husustur. Gramerciler nesrin şiirden önce geldiğini iddia ederler. Halbuki diğer sosyal bilimciler, insanlığın ilk edebî ürünlerinin, destan, trajedi, halk şiiri gibi manzum eserler olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre; musiki, dans, heykeltıraşlık, resim ve mimârî gibi, şiir de önce dinden, yani dinî ayinlerden doğmuş, uzun süre tamamıyla dinî bir mahiyette kalmıştır. Dans ve musikinin eşliğinde dinî bir ritüel olarak ortaya çıkan şiir, ancak uzun bir süre sonra dindışı bir etkinlik haline gelmiş, bağımsız bir sanat olarak varlığını ortaya koyabilmiştir. Halbuki nesir, felsefe gibi ancak düşünce- nin gelişimiyle vücuda gelen bir sanattır .

Ayrıca yazı, kalem ve kâğıt gibi iletişim araçlarının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde, kültürel değerlerin taşıyıcısı olan sözlerin korunmasında ve sonraki kuşaklara aktarılmasında en etkin görevi insan hafızası yüklenmiştir. Vezin ve kafiye gibi birtakım tekniklerle nazım biçimine sokulan bu sözlerin, hafızalarda daha kolay tutulması sağlanmıştır. Bu durum, bütün toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da şiirin nesirden önce gelişmesine neden olmuştur. Nitekim Nâbî (ö.1712), oğluna öğüt verirken, “Tiz ferâmûş olur nesr sühan / Nazm ammâ ki ider devri dehen” (Mensur söz çabuk unutulur, ama manzum söz dilden dile dolaşır.) diyerek nazımın öğrenilme ve yayılmadaki geniş imkânlarına ve kalıcılığına dikkati çekerken, bu toplumsal tercihe de ışık tutmaktadır .

Buna karşılık, duygu ve düşünceleri ifade etmede nesrin sağladığı geniş imkânlarla dikkati çeken Aşık Çelebi, şairlerin hayat hikâyeleri ve edebî kişilikleri hakkında bilgi verdiği Meşâiru’ş-şuarâ adlı tezki-resinin önsözünde şöyle der:

“Ayet ve hadislerin nesir formuyla ortaya konmuş olması, nesrin şiirden daha değerli ve tartışmasız olduğunun en güzel kanıtıdır. Gerçekten de nesir, öyle dipsiz bir denizdir ki kalem gemisi onda her rüzgârla sahile ulaşır. O öyle geniş bir sahradır ki yürük kalem atı enine boyuna koşturarak ulaşacağı yere korkusuzca ve rahat bir şekilde varır. Onun geniş meydanı, vezin metreleriyle ölçülemeyecek kadar geniştir. Öyle bir ziyafettir ki her çeşit meyvesinden meze edinmek, öyle bir şaraptır ki her türlü kadehle ondan içmek mümkündür. Söz ve mecaz kaftanlarının, yeteneklerin endam ve boyuna uymama ve parlak imaj cevherlerinin yerli yerince kullanılmama ihtimali yoktur. Saf söz altınının yeterli gelmediği yerlerde kullanılmak üzere ayrıntı türünden süslü sözler çokça bulunmaktadır.”

Türk Nesrinde İki Eğilim

Türkçe mensur eserler incelendiğinde dil ve üslûp bakımından genel hatlarıyla iki gruba ayrıldığı görülür. Türk nesir geleneği içinde sade ve sanatlı nesir şeklinde kendini gösteren bu iki eğilim, Tanzimat’a kadar devam etmiştir. Bu ikili tasnif klasik kaynaklarda da görülmektedir . Nitekim sözü, “nazm” ve “nesr” diye ikiye ayıran Aşık Çelebi; “nazm”ı “âlî (yüce)” ve “sâfil (aşağı, değersiz)” diye iki gruba ayırdığı gibi, “nesr”i de “a’lâ (yüksek)” ve “ednâ (aşağı)” diye iki grupta ele alır. Aşık Çelebi, nesrin “a’lâ: yüksek” olanın “beyân”; nazımın “âlî: yüce” olanının da “şiir” diye adlandırıldığını belirtir*. Bu makalede biz, edebî sanatlardan yoksun, okuyucuyu salt bilgilendirmek için ortaya konan ve “mücerred” diye de adlandırılan “ednâ” kısmını “sâde nesir”; edebî sanatlarla süslenmiş, estetik kaygıyla kaleme alınmış olan ve “beyan, müzeyyen, inşâ” adlarıyla da anılan nesrin “a’lâ” kısmını da “süslü nesir” adlarıyla kullanacağız:

1. Sade Nesir: Halkın konuştuğu dile bağlı kalan bu nesir, geniş halk kitlelerine ulaşmak, insanlara bir şeyler öğretmek ve onları eğitmek maksadıyla yazılan eserlerde kullanılmıştır. Bu nesir, zamanla süslü nesirden etkilenmiş ve o üslûptan gelen kelime, deyim ve klişeleri almışsa da sonuna kadar halk diline bağlı kalmış ve ondan kopmamıştır.

Kur’an tefsirleri, hadîs kitapları, dinî-destanî halk kitapları, folklorik halk hikâyeleri, halka yönelik

tasavvufî eserler, Osmanlı tarihine ait destanî nitelikteki gazâvât-nâme, fetihnâme, tevârih-i âl-i Osman gibi eserlerin ve ahlâk ve siyâset kitaplarının çoğu, hedef kitlenin beklentileri göz önünde bulundurularak didaktik veya folklorik üslûpla kaleme alınmıştır. Hatta, bir dereceye kadar, kültür düzeyi yüksek kesimlerin kullandığı dil ve üslubün etkisinde kalan Seydi Ali Reis'in Mir'âtü'l-Memâlik'i, Evliyâ Çelebi'nin Seyâhat-nâme'si, Kâtip Çelebi, Peçevî ve Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın Tarih'leri, Koçu Bey'in Sultan İbrahim'e verdiği Arzlar, Giritli Ali Aziz'in Muhayyelât'ı gibi pek çok eser, halk diline dayandığı için, bu sınıf içerisinde mütalaa edilebilir .

2. Süslü Nesir: Klasik Türk edebiyatında nesir denince "inşâ" anlamındaki bu süslü nesir kastedilir. Devlet büyüklerine sunulacak yazılarda, şair ve ediplerin birbirlerine yazdıkları mektuplarda, yazarların sanat güçlerini kanıtlamak istedikleri dibace ve mukaddimelerde ve bazı edebî eserlerde genellikle bu üslûp kullanılmıştır. Sade nesir ile eserlerini yazan bazı yazarlar bile, dönemin temayülüne uyarak eserlerinin önsöz ve giriş bölümlerinde süslü nesir kullanmışlardır. Bu metinlerde, genellikle Arapça ve Farsça kelimeler ve bu dillerin gramer kurallarına göre oluşturulmuş tamlamalar ve anlam grupları kullanılır; anlam ve sözle ilgili sanatlara bolca yer verilir; simetrik olarak kullanılan benzer seslerle oluşturulan seciler sayesinde bir ritim ve ahenk elde edilir. Süslü nesrin ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu nesir, kısa ve secili cümlelerle başlar. Zamanla zincirleme isim ve sıfat tamlamalarını içeren ve iç içe girmiş yancümleciklerle uzayıp giden birleşik cümlelerden oluşan bir nesir halini alır.

Süslü nesrin ilk temsilcisi sayılan ve bu nesrin en güzel örneklerini sunan, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa (ö.1486) yapmacılığa kaçmadan Arapça ve Farsça kelimeler kullanarak edebiyat dilinin söz dağarını zenginleştirmiştir. Türkçe'nin bütün ifade imkânlarını değerlendiren Sinan Paşa, Abdullah el-Ensarî (ö.1089)'den esinlendiği kısa ve simetrik, düz ve devrik, secili ve ahenkli sağlam cümlelerle kurduğu mükemmel nesriyle Türkçe'nin hakkını vermiştir

Tursun Bey'den başlayarak İbn Kemâl, Hoca Sadettin, Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, Raşit gibi tarih-

çiler; Aşık Çelebi, Sâlim, Safâyî gibi tezkireciler, resmî ve özel yazışma örneklerini içeren mecmua (münşeât) yazarları bu süslü nesir yolunu izlemişlerdir. Bu nesrin en uç örnekleri, Veysî (ö.1628)'nin Dürretü't-Tâc adlı siyer kitabı ve Münşeât'ı; Nergisî (ö.1635)'nin Hamse'si, Nâbî (ö.1712)'nin Veysî'nin Siyer'ine yazdığı Zeyl ve münşe'ât'ında kendini göstermiştir. Oysa aynı yüzyılda Peçevî, Kâtip Çelebi, Evliyâ Çelebi, Koçu Bey, Hasanbey-zâde gibi güçlü yazarlar Türk nesrinin güzel örneklerini veriyorlardı. Bu nesrin en başarılı örneklerinden sayılan Tâcüt-Tevârih'de bile sade nesre yakın bir üslûpla yazılmış sayfalar bulmak mümkündür .

Klasik Türk Edebiyatında Türler

I. Dini Metinler

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ortaya koydukları ilk mensur eserler dini metinlerdir. İslam dini bireyin bütün davranışlarını ve toplumun her türlü faaliyetini düzenlediği için, bu dinin ilke ve kurallarının geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında nesir en büyük görevi yüklenmiştir. Nesre ait diğer türler gelişinceye kadar, uzun süre nesir, sadece dinî konularda başvurulan bir araç olmuştur.

Kur'an tefsirleri, hadis kitapları, dinin inanç sistemini konu alan akaid kitapları, toplum ve bireyin hayatını düzenleyen fıkıh, ahlâk ve tasavvuf kitapları dinî metinleri oluşturan mensur ürünlerdir.

a. Tefsir

Türkler Müslüman olduktan sonra yeni dinlerinin kutsal kitabı olan Kur'an'ı Türkçeye çevirmeye başlamışlar, daha sonraları da İslam dünyasındaki geleneğe uyarak onun yorumu olan tefsirler yazmışlardır. Çoğu Arapça veya Farsça'dan tercüme olan bu tefsirlerden, kimi metnin Türkçe karşılığını kısaca vermekle yetinir, kimi de uzun açıklamalarla ve hikâyelerle konuyu işler. Bu tür eserlerde Farsça ve Arapça cümle yapısı kendisini güçlü bir şekilde göstermektedir.

İnançoğulları'ndan Murat Arslan Bey oğlu İshak Bey adına yazılan Tebâreke (Mülk) suresinin tefsiri ve bu tefsirle birlikte ciltlenmiş yazma mecmuanın başında yer alan Yasin tefsiri Anadolu'da yazılan ilk eserlerdir. Her iki eserin de yazarı bilinmemektedir.

Ayrıca Hızır b. Gölbeyi adına XIV. yüzyılda yazılmış olan yine yazarı belli olmayan bir Mülk suresi tefsiri de bulunmaktadır.

İbni Arapşah (ö.1450)'in Semerkandlı Ebu'l-leys Nâsır'ın çok tutulan ve pek çok yazma nüshası bulunan Arapça tefsirinin Tercüme-i Tefsir-i Ebu'l-leys diye bilinen çevirisi; Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey için kaleme alınmış olan Ce-vâhirü'l-esdâf adlı muhtasar tefsir XV. yüzyılın ilk yarısında yazılan önemli eserlerdir.

b. Hadis

İslam dininin Kur'an'dan sonra ikinci derecede gelen temel kaynağı olan hadis, Hz. Muhammed'in sözlerini, hareket ve davranışlarını, takrir diye adlandırılan, peygamberin görüp de onayladığından dolayı müdahale etmediği durumları konu alan bir bilim dalıdır. Özellikle İslamiyet'in birinci ve ikinci yüzyılında titizlikle toplanan bu hadisler, eski edebiyatımızda önemli yer tutmaktadır. Hadislerin etrafında bir edebiyat oluştuğu, Kırk Hadis ve Yüz Hadis adı altında hadis mecmualarının oluşturulduğu bilinmektedir. Erzurumlu Kadı Darir'in Yüz Hadis Tercümesi ve bir Anonim hadis kitabı XIV. Yüzyıldan günümüze ulaşmış mensur hadis kitaplarıdır.

c. Akaid

Akaid, İslam dininin temel ilkeleri; imanın şartları olan Allah'a, peygamberlere, kitaplara, meleklere, ahirete, kaza ve kadere iman konusundaki kurallardır. Bu akideyi oluşturan temel prensiplerden bahseden ilme de akaid ilmi denir. Dinin itikadî hükümleri ve dine girmenin birinci şartı olan akaid konusunda pek çok kitap yazılmıştır. Mutasavvıfların müritleri için yazdıkları ahlâk ve öğüt kitaplarında da akaid konuları işlenmiştir. Ezberciliği önemseyen klasik eğitim sisteminin etkisiyle ezberleme kolaylığı sağlayan ve uzun süre hafızada kalabilen Arapça, Farsça ve Türkçe manzum akaid kitapları da kaleme alınmıştır. Bu eserlerin şerhleri ve şerhlerinin Türkçe tercümeleri yapılmıştır.

Ahmed-i Dâî (ö.1421)'nin Miftâhü'l-cenne ve yine ona ait olduğu söylenen Sirâcü'l-kulûb; Birgivi (ö.1572)'nin Vasiyet-nâme'si; anonim İlm-i Hâl ve daha başkaları akaid konusunda yazılmış mensur eserlerden bir kaçıdır.

d. Fıkıh

Fıkıh, İslam hukuku teorileri ve uygulamaları ile ilgili meseleleri ele alan ilim dalıdır. Fıkıh konusunda tercüme ve telif pek çok eser yazılmıştır. Bunların Türk nesri açısından en önemlileri fetvalardır. Şeyhülislamların kendilerine hukukî konularda sorulan sorulara verdikleri cevaplardan ibaret olan fetvalar, sadece edebî özellikleriyle değil, dönemin hayat anlayışını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Ebu's-su'ûd Efendi (ö.1574)'nin Kitâb-ı Fetâvâyı Ebu's-su'ûd'u; fıkıh kitaplarından başka eserlerin de basılmasına fetva vermesiyle ünlenen Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743)'nin Behçetü'l-fetâvâ'sı; Şeyhülislam Yahya (ö.1644)'nin Fetvâlar'ı ve Risâlet-i Elfâz-ı Küfr gibi bu konuda yazılmış daha nice eser saymak mümkündür.

e. Tasavvuf

Tasavvuf, Allah sevgisi temeline dayanan; Allah'ın sıfatlarını, evrenin oluşumunu vahdet-i vücud anlayışı içinde açıklamaya çalışan; Kur'an'ın öğretilerini ve peygamberin hayat tarzını yaşama gayreti şeklinde kendini gösteren dinî ve felsefî akımdır. Türk dünyasında tasavvuf anlayışının gelişip yayılması ve türlü tarikatların kurulması, zengin bir tasavvuf edebiyatının teşekkül etmesine sebep olmuştur. Tasavvuf felsefesi, tarikat adabı vb. hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bunların arasında yüzyıllarca halk tarafından sevilmiş ve büyük edebî değer taşıyan pek çok eser bulunmaktadır.

Meselâ, Eşrefiye tarikatının kurucusu Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö.1469)'nin tasavvufla ilgili Müzekkî'n-nüfûs adlı eseri ile Gelibolulu Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân (ö.1465)'nin, kardeşi Mehmed'in Arapça Meğâribü'z-zaman adlı kitabını esas tutarak, 1451'de tamamladığı Envârü'l-âşîkîn adlı eseri Anadolu'da halk tarafından en çok beğenilen ve okunan eserlerdir.

Yine nesir dalında güzel örnekler vermiş yazarlarımızdan biri de XV. yüzyıl tasavvufî halk şiirinin büyük temsilcilerinden olan Kaygusuz Abdal (ö.1444)'dir. Budalâ-nâme, Kitâb-ı Mağlata ve Vücûd-nâme onun tabîi bir Türkçe'yle kaleme aldığı mensur eserlerdir. Kültür ve eğitim düzeyi düşük takipçileri tarafından özensiz bir şekilde istinsah edilen bu eserler ne yazık ki birçok yanlışlıklarla doludur.

Ayrıca Vahidî'nin çeşitli tarikatlar ve mensupları hakkında ilginç bilgiler içeren Hâce-i Cihân'ı; Sinan Paşa (ö.1480)'nin Tazarru-nâme'si ile Tezkiretül-Evliyâ tercümesi de unutulmaması gereken önemli tasavvufî mensur eserlerdir.

f. Mesnevî Şerhleri

Tasavvuf felsefesini sistemleştirerek İslam düşüncesine ve edebiyatına bir canlılık kazandıran Muhyiddin Arabî (ö.1240)'nin Arap dilinde yaptığı işin aynısını Mevlana Celaleddin Rûmî (ö.1273) Fars dilinde yapmış ve divanı ile mesnevisi, yüzyıllarca, bütün sufi şairlere ilham kaynağı olmuştur. Geleneksel şerh tekniklerine göre, Rûmî'nin bu ölümsüz eseri de ele alınmış ve çağımıza kadar pek çok yazar ve şair tarafından yorumlanmıştır.

Türk edebiyatında çok rağbet gören Mesnevî şerhlerinin en ünlüleri, Ankaravî diye tanınan Ankaralı İsmail Rûsûhî Dede (ö.1631)'nin Fâtihü'l-ebiyât; Sarı Abdullah (ö.1661)'in Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî ve Bursalı İsmail Hakkı (ö.1724)'nin Rûhu'l-mesnevî adlı şerhleridir.

g. Fütüvvet-nâmeler

Fütüvvet, VIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan, kısa bir süre içerisinde birçok İslam ülkesinde benimsenip yayılan, Anadolu'da Ahilik diye bilinen dinî ve tasavvufî nitelikli lonca kuruluşudur. Fütüvvetin adap ve erkanını anlatan el kitabı niteliğindeki eserlere Fütüvvet-nâme denir. Bu konuda Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö.1021)'nin Arapça Kütübü'l-Fütüvve'si ve Hacı Abdullah-ı Ensârî (ö.1089)'nin Farsça Fütüvvet-nâme'si gibi pek çok eser kaleme alınmıştır. Anadolu'da XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar büyük etkinliklerde bulunan Ahiler için fütüvvet adâp ve erkanını halk diliyle anlatan Türkçe telif ve tercüme fütüvvet-nâmeler de yazılmıştır. Bu türün en ünlüsü, Halil oğlu Yahya'nın çok tutulan ve kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan Fütüvvet-nâme'sidir.

II. Menkıbevî İslam Tarihi

a. Siyer

Hz. Peygamberin hayatı ve kişiliği hakkındaki biyografik çalışmalar, zamanla, Arap edebiyatında "sîret" (çoğulu "siyer") adı verilen bir türün doğmasına sebep olmuştur. Türkçede daha çok "siyer" adıyla bi-

linen bu eserler, temelde Kur'an, hadis ve bunların yorumlarından beslenmekle birlikte, olağanüstü unsurların gittikçe artması yüzünden menkıbevî bir karakter kazanmıştır. Türkçe siyer kitapları, Arapça bir kitaptan çeviri olmakla birlikte, daha başka kaynaklardan da yararlandıkları için salt birer çeviri sayılmazlar. Edebî değeri bulunan Türkçe siyerlerin en ünlüleri şunlardır:

Terceme-i Siretü'n-Nebî, XIV.yüzyılda yaşayan Erzurumlu Mustafa Darîr, 1388'de tamamladığı bu eserini ünlü İbn İshak (ö.769)'ın siyerini esas tutarak yazmış, kendisine ait birçok şiiri ve başka kaynaklardan derlediği menkıbeleri de ekleyerek eserini yeni bir çehreye büründürmüştür. Dil ve üslubuyla Türk nesrinin önemli örneklerinden biri kabul edilir.

Şevâhidü'n-nübüvve, XVI. yüzyılın çok yönlü yazarı Lamî (ö.1532), bu eserini Câmî'nin aynı adlı kitabını esas alarak ve genişleterek kaleme almıştır.

Me'âlimü'l-yakîn fi-sireti seyyidi'l-mürselin, meşhur şairimiz Bâkî (ö.1600) Sokullu Mehmed Paşa'nın emri ile Şihâbüddin Kastalânî'nin Mevâhibü'l-ledünniye adlı eserini esas tutarak bu eserini meydana getirmiştir. Ayrıca başka kaynaklardan da yararlanarak eserini daha da zenginleştirmiştir.

Dürretü't-tâc fi-sîreti Sâhibi'l-Mi'râc, süslü nesrin ünlü temsilcilerinden olan Veysî (ö.1628)'nin yazdığı bu eser, Hz. Peygamberin hayatının Bedir savaşına kadar olan kısmını içermektedir. Tamamlanmayan bu esere Nâbî (ö.1712) ve Nazmî-zâde tarafından bir zeyl (ek) yazılmıştır.

Zeyl-i Siyer-i Nebî, Urfalı şair Nâbî(ö.1712), Veysî'nin ünlü Siyer'ini eksik bıraktığı yerden Mekke'nin fethine kadar devam ettirmiştir. Nâbî bu eseriyle, Veysî'nin kendine özgü süslü nesrini daha da ileri götürerek münşiyâne üslûpta ondan geri kalmayacağını göstermek istemiştir.

b. Kısas-ı Enbiyâ

Peygamberlerin hayat hikâyeleri ve onların etrafında oluşan efsanevî hikâyeleri konu alan çalışmalar, İslamiyet'in erken dönemlerinden itibaren, Kur'ân tefsirlerine dayanılarak genişletilmiş ve zamanla ayrı bir edebî tür halinde ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatındaki Kısas-ı Enbiyâ'ların başlıca iki kaynağı Kisâî ve Sa'lebî'nin Kısasu'l-Enbiyâ adlı eserleridir.

XIV.yüzyılın başlarında, Sa'lebî'nin asıl adı Arâ-yisü'l-Enbiya olan Kıyasu'l-Enbiyâ'sı Aydınöğlü Mehmed Bey adına Türkçeye çevrilmiştir. Anadolu'da yazılan bu ilk Kıyasu'l-Enbiyâ nesir dili bakımından önem arz etmektedir.

c. Tezkiretü'l-Evliyâ

Tasavvuf büyüklerinin hayatları, tasavvufî çizimleri, olağanüstü hal(menkibe)leri hakkında yapılan biyografik çalışmalar zamanla bir tür haline gelmiştir. Bu türe girebilecek pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu türün ilk ve en ünlü eseri Feridüddin Attar(ö.1229)'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sıdır. Bu eser, bilinen ve bilinmeyen yazarlar tarafından bazen genişletilerek, bazen kısaltılarak defalarca doğu ve batı Türkçesine çevrildiği gibi, bu türdeki başka eserlere de model olmuştur.

1340'ta ve 1436'da Uygur harfleriyle yazılan ve yazarı bilinmeyen iki Tezkiretü'l-Evliyâ tercümesi; Anadolu sahasında yazılmış olan dil ve üslûp bakımından, XIV. yüzyılda Aydınöğlü Mehmed Bey adına yapılan tercüme-yi anımsatan anonim Tezkiretü'l-Evliyâ çevirileri; Sinan Paşa(ö.1486)'nın bazı ilave ve çıkarmalarla neredeyse yeniden kaleme aldığı ve onun güçlü üslûbunun damgasını taşıyan tercümesi; İranlı büyük yazar ve mutasavvif Câmî (ö.1492)'ye ait Nefahâtü'l-Üns adlı eserin, Lâmi'î (ö.1532) tarafından, birtakım eklemelerle yapılan çevirisi, Türk nesrine önemli katkıları olan eserlerdir.

d. Maktel-i Hüseyin

İran ve Türk edebiyatlarında, Hz. Peygamberin torunu ve halife Alî'nin oğlu Hüseyin'in 680'de Kerbelâ'da şehit edilmesi olayını nazım veya nesir ile anlatan eserler, zamanla bağımsız bir edebî tür olarak gelişmiştir.

Fuzûlî (ö.1556) tarafından İranlı yazar Hüseyin Vâiz Kâşifî (ö. 1505)'nin Ravzatu's-şühedâ adlı eseri örnek alınarak yazılmış olan Hadîkatü's-süedâ, bu türün Türk edebiyatındaki en ünlü örneğidir. Fuzûlî, ara sıra nazımla da süslediği esere kendi şahsî dehasının damgasını vurarak çeviri havasından kurtarmış ve telif bir eser haline getirmiştir.

e. Tarih

İslamiyet'in çıkışı ile ilk yüzyıllardaki yayılışını anlatan Arapça tarih kitaplarının bir kısmı, XIV. yüzyıldan itibaren halk dili ile, bir destan havası içinde,

çoğu kere genişletilerek ve başka kaynaklardan menkıbeler eklenerek, Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunların dili ve üslûbu dönemine göre değişiklik arz eder. Bu çevirilerden en ünlüleri şunlardır:

Taberi Tarihi Tercümesi, ünlü Arap tarihçisi Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.923)'nin Te'rihu'r-rüsül ve'l-mülûk adlı eserinin en eski tercümesidir. Eserin, daha çok konuşma üslûbunu andıran oldukça sade bir dili vardır.

İbn Kesîr Tarihi Tercümesi, yine ünlü bir Arap tarihçisi olan Ebü'l-fidâ İsmail b. Ömer İmadüddin İbn Kesîr (ö.1331)'in el-Muhtasar fi-tarihi'l-beşer adlı eserinin Anadolu'da yapılan en eski tercümesidir.

Fütûhu's-Şâm Tercümesi, XIV. yüzyılda yaşayan Erzurumlu Mustafa Darîr'in, Arap tarihçisi Vakıdî (ö.822)'nin Şam ve çevresinin Müslümanlarca fethedişini anlatan eserinin tercümesidir.

III. Dinî-Destanî Metinler

Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sırasında çeşitli millet ve unsurlarla savaşlar yapılmıştır. Bu savaşlarda ve İslam dininin ve tasavvuf akımının geniş halk kitlesi arasında yaygınlaşmasında ve anlatılmasında büyük rol oynayan kişiler çıkmıştır. Klasik Türk edebiyatının ilk yüzyıllarından itibaren, bu kişiler çevresinde, dinî-destânî bir edebiyat gelişmeye başlar. Bu türe ait eserlerde, din uluları, ister savaşçı bir halk kahramanı, ister bir tarikat kurucusu ya da büyüğü olsun, sık sık olağanüstü güç (keramet) gösterir ve hayat hikâyeleri heyecanlı bir destan havasına bürünür.

a. Destanî Hikâyeler

Bu hikâyeler, din uğruna yapılan savaşlarda kahramanlıkları, fedakarlıkları ve kerametleri ile halkın hayal dünyasında yer etmiş savaşçıların kişiliği çevresinde doğmuş ve gelişmiştir.

Hz. Peygamberin amcası Hamza'nın adı çevresinde gelişen ve Anadolu'da çok yayılan Hamza-nâme; Horasanlı Ebu Müslim'in destanî hayatını anlatan anonim Ebu Müslim Kitabı; Müslümanlarla Bizanslılar arasındaki savaşların menkıbelerine dayanan Seyyid Battâl Gâzî Destânı adı ile tanınan anonim Battâl-nâme; Danişmend Ahmed Gâzî'nin gazâlarını anlatan Dânişmend-nâme; Anadolu'da ve Rûmeli'de dini yayan savaşçıların en ünlülerinden büyük veli Sarı Saltık (Saltuk, Saltuh)'ın hayatını, muharebelerini ve ke-

rametlerini anlatan ve Cem Sultan (ö.1494)'ın emri ile Ebu'l-Hayr Rumî tarafından XV. yüzyıl sonlarında derlenip yazılmış olan Saltuk-nâme bu türün en ünlü mensur örnekleridir. İslamî dönem hikâyelerden olmamakla beraber, Büyük İskender'in masallaşan adı ve islamîleştirilmiş kişiliği çevresinde gelişen İskender-nâme'leri de burada anmak gerekir.

b. Menâkıb-nâmeler

Türk toplumunda büyük ilgi gören tasavvuf, içlerinde tarikat kurucusu olan büyük şahsiyetler yetiştirmiştir. Bu tarikat kurucularının ve ulularının menkıbevî hayatlarıyla ilgili biyografik çalışmalar Menâkıb-nâme adıyla yeni bir türün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Menâkıb-nâme veya Velâyet-nâme (halk dilinde Vilâyet-nâme) adı verilen bu eserler, evliyâ tezkirelerine oranla, daha fazla olağanüstü öğeler içerirler. Geniş halk kitlelerine tarikat ulularını tanıtmak ve sevdirmek amacıyla kaleme alındıkları için de dil ve üslûp bakımından halk diline yakındır. Bu türün en ilgi çekici örnekleri XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmıştır. Halk arasında çok okunan bütün eserlerde olduğu gibi yazmalar birbirinden oldukça farklıdır. Menâkıb-nâmelerden bazıları da devlette büyük makamlara yükselmiş, sonradan kendilerine velîlik atfedilmiş kişiler hakkındadır. Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî, Küçük Abdal'ın Velâyet-nâme-i Otman Baba'sı, Yenîşehirli Yahyâ'nın Menâkıb-ı Emir Sultân'ı, Eşrefoğlu Menâkıp-nâme'si bunlardan sadece bir kaçıdır.

IV. Hikâye

Halk hikâyelerinden farklı olarak, kültür ve eğitim düzeyi yüksek aydın çevrelerde okunmak üzere yazılan eserleri, ayrı bir tür olarak ele almak gerekir. Bunların çoğu Arapça ve Farsça eserlerden çevrilmiş veya uyarlanmış ya da onlar model alınarak yeniden yazılmıştır. Kelile ve Dimne, Kırk Vezir, el-Ferec Ba'de's-Şidde, Nevâdir-i Süheyfî ve Bahtiyâr-nâme (Hasan Kavruk, Malatya 1988) bunlardan bir kaçıdır. Bu eserler, süslü nesrin (inşâ) henüz yaygın bir moda olmadığı bir zamanda yazıldığı için dilleri halk dilinden çok ayrı değildir. Yalnız XVII.yüzyılda yazılmış olan Nevâdir-i Süheyfî'de dil ağırlığını hissettirmektedir. Nergisî (ö.1635)'nin Hamse'si ise, özellikle anlatım ve öyküleme teknikleri bakımından modern hikâyeciliğimizin habercisi niteliğindeki orijinal hikâyelerle

riyle Nihâlistan ve Meşâkku'l-Uşşâk'ı süslü nesrin bu türdeki en uç örneğini teşkil etmektedir. Giritli Ali Aziz (ö.1798)'in sade nesre yakın bir üslûp ile kaleme aldığı Muhayyelât'ı bu türün bir şaheseridir. Eski hikâye ile Tanzimat'tan sonra gelişen roman arasında bir köprü sayılabilecek olan bu eserde ilk defa Batı ve Doğu etkileri ile yerli unsurlar başarılı bir şekilde kaynaşmıştır.

V. Halk Hikâyeleri

Dil ve üslûp bakımından destansı ya da dinî-destanî hikâye geleneğine bağlı olan halk hikâyelerinin ne zaman yazıya geçirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak XVII.yüzyıldan itibaren yazmalarının arttığı görülmektedir; bu nüshalar arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum XIX.yüzyılda gerçekleştirilen Taş basması yayınlara da yansımıştır. Aşık Garip, Tahir ile Zühre, Âşık Kerem gibi hikâyeler en yaygın olanlarıdır.

VI. Destanî Eserler

Klasik Türk edebiyatında yazıya geçmiş destansı eser olarak başlıca Dede Korkut Hikâyeleri ile Köroğlu Destanı'nı görüyoruz. Aslı kaybolmuş olan Oğuz Destanı'nın elde kalan parçaları sayılan ve bugünkü şekli ile tahminen XV. yüzyılın sonu ile XVI. Yüzyılın başlarında meçhul bir sanatkar tarafından yazıya geçirilen Dede Korkut Hikâyeleri (Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 2003) eski Türk nesrinin en güzel, her bakımdan en ilgi çekici örnekleridir.

Güvenilir bir yazması henüz bulunamayan Köroğlu Destanı, "kol" adıyla bilinen çeşitli rivâyetleri ile çok değişik metinler halinde yaşamaktadır. Pek azı yazıya geçmiş olan bu metinler üzerindeki belirsizlik perdesi henüz kesin olarak aralanmış değildir.

VII. Destanî Tarihler

Anadolu'da tarihçilik XV.yüzyılın ortalarına kadar, halk hikâyeleri, halk destanları ve Menâkıb-nâmeler havası içinde gelişmeğe başlamış ve bu türün örnekleri, gerçek tarihlerin yazılmağa başladığı XVI.yüzyıla kadar sürmüştür. Bir kumandanın veya padişahın bir veya bütün savaşlarını, destan havası içinde basit halk diliyle anlatan gazâvât-nâmeler ve fetih-nâmeler; Osmanlı tarihini konu alan Tevârih-i Âl-i Osmanlar da bu türün içinde ele alınmalıdır.

Yazıcıoğlu Ali'nin, İbn Bibi'nin el-Evâmirü'l-Alâiyye'si ve Râvendî'nin Râhatü's-Sudûr'u ve daha başka eserlerden de yararlanarak kaleme aldığı Oğuz-nâme diye de bilinen Selçuk-nâme'si; Kıvâmî'nin Fetih-nâme-i Sultân Mehmed'i; Oruç Beğ'in Tevârih-Âl-i Osmân'ı bu türün en önde gelen örnekleridir.

VIII. Tarihler

Halk zevkine yakın olan destansı târihler (Aşıkpaşazade Tarihi vb.) dışındaki eserlerden bilimsel disiplinle kaleme alınan ilk örneği, Dursun Bey'in XV.yüzyılın sonlarında yazdığı ve aynı zamanda süslü nesrin (inşâ) ilk örneklerinden kabul edilen Tarih-i Ebû'l-Feth'idir. Asıl tarihçilik, XVI. yüzyılın başlarında Kemalpaşa-zade ile başlar. Aynı yüzyılda Selanikî Mustafa Efendi, yüzyılın sonunda Hoca Sadeddin, Mustafa Ali; XVIII.yüzyılda Kâtip Çelebi, Peçevî (Peçuyî); XVII.-XVIII. yüzyılda Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa gibi üslûp sahibi tarihçiler yazdıkları eserleriyle Türk nesrine katkıda bulunmuşlardır.

Genellikle sanıldığığının aksine, Osmanlı tarihçileri ve vakanüvisleri, padişah ve devlet büyüklerine övgü düzen meddahlar değildir. Biraz ihtiyatla yazan Vakanüvis Naimâ ile ailece saray çevresine çok yakın olan Hoca Sadeddin'in dışındakiler, düşündüklerini yazmış, gereklikçe devlet büyüklerini, hatta padişahı bile eleştirmekten çekinmemişlerdir.

Osmanlı tarihçiliğinin önemli bir bölümünü, her türlü olayı günü gününe kaydetmekle görevli “vakanüvis” denen katiplerin yazdıkları eserler oluşturmaktadır. Vakanüvisler bir yıllık olayları ayrı bölümler halinde kitabında toplardı. Kendisine “devlet sırrı” niteliğindeki dışında, bütün belgeler verilir, görevini gereği gibi yapabilmesi için bütün kolaylıklar sağlanırdı. İlk vakanüvis Mustafa Naimâ (ö.1715) ile son vakanüvis Abdurrahman Şeref arasındaki görevlilerin en ünlüleri Râşid, Çelebizade Asım, Subhî, Vâsıf, Mütercim Asım, Şanizade Ataullah ve Mehmed Naima'dır.

IX. Şuara Tezkireleri

Şairlerin hayat hikâyeleri, sanatı ve edebî kişiliği hakkında yazılan biyografik eserler, “şuara tezkireleri” adı altında ayrı bir türü oluşturmaktadır. Farklı isimleri olan bu tezkireler, ebced sırasını izleyenler

Aşık Çelebi'ninki hariç, çoklukla alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Genellikle şair padişahlar, şehzadeler, vezirler öne alınır. Oldukça sade üslûpla yazılan tezkireler olduğu gibi, süslü nesir (inşâ dili) ile yazılanları da vardır. Bu tezkireler, şairleri eleştirirken çoğu zaman birbirinin aynı ifadeler kullanıyor gibi görünürlerse de, ancak dikkatli bir bakış bu ifadelerdeki ince edebî nükteleri görür.

Türk edebiyatında ilk Şuara Tezkiresi'ni Mecâlisü'n-Nefâis adıyla, Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî (ö.1501) yazmıştır. Anadolu'da yazılan ilk tezkire Se-hî (ö.1548)'nin Heşt Bihişt'idir. Sayıları yirmiyi aşan değişik değer ve önemdeki tezkirelerin en ünlüleri ve Türk nesri açısından önem arz edenleri Latîfî (ö.1582), Âşık Çelebi (ö.1571), Kınalı-zade Hasan Çelebi (ö.1603), Rıza (ö.1671), Riyâzî (ö.1644), Safâyî (ö.1725), Sâlim (ö.1743), Esrâr Dede (ö.1796), Fâtin (ö.1866)'dir.

Şairlerden başka, bilgin, sanatkâr, sadrazam, şeyhülislam vb. büyüklerin biyografilerini inceleyen, Hadîkatü'l-Vüzerâ, Şakâyikü'n-Nu'mâniyye tercüme ve ekleri gibi kitaplar da bu tür içinde ele alınmalıdır.

X. Münşe'ât Mecmu'aları

Şair, sanatkâr ve devlet büyüklerinin birbirlerine yazdıkları mektuplarda ve resmi yazışmalarda kullanılan sanatlı nesre inşâ ve bu üslûpla yazılan eserlere münşe'at denir. Bu süslü yazı (inşâ) örnekleri belli kriterlere göre derlenerek mecmualar oluşturulmuştur. Klasik Türk edebiyatında pek çok münşe'ât mecmuası düzenlemiştir. Bu mecmualarda genellikle mektup örnekleri veya berat, fetvâ, vakfiye vb. çeşitli konularda yazılmış düz yazı parçaları bulunmaktadır.

Mektup türleri ve kompozisyon kuralları hakkında bilgi veren en eski Türkçe inşâ kitabı, Ahmed Dâî (ö.1421)'nin, sanatkârane bir üslûpla kaleme aldığı Teressül adlı eseridir. Ayrıca, Ferîdûn Ahmed Bey (ö.1583)'in III. Murâd'a sunduğu Osmanlı devletinin resmi belgelerinden ve yazışmalarından oluşan Mecmûa-i Münşe'âtü's-Salâtîn'i; Nergisî (ö.1635), Nâbî (ö.1712), Veysî (ö.1628), Râgıp Paşa (ö.1762) ve daha pek çok şahsiyetin münşe'atlarını saymak mümkündür.

“Musavver İran Seyâhat-Namesi”nin Taha Toros’un özel kütüphanesinde bulunan aslında, Seyâhatnamenin yazarı ile, sefaretini anlattığı büyükelçimizi yan yana gösteren orijinal resim

XI. Seyâhat-nâmeler

Gezi notlarını içeren eserlere seyahat-nâme adı verilir. Bazı sefâret-nâmeler -Yirmisekiz Çelebi Mehmed ile Ahmed Resmî Efendi'ninkiler gibi- seyâhat-nâme niteliğini taşıyabilirler bile, eski edebiyatımızda özellikle iki eser bu türü temsil eder. Biri Seydi Ali Reis(ö.1563)'in Mısır donanması kaptanlığına atanma-

sından Hindistan yolculuğuna ve oradan Bağdat'a dönünceye kadar gördüğü ve yaşadığı olayları, giriştiği savaşları, görüştüğü hükümdarları anlattığı gezi notları olan Mir'âtü'l-memâlik'i; diğeri ve en ünlüsü dünyaca tanınan seyyah Evliyâ Çelebi (ö.1684 ?)'nin 10 ciltlik Seyâhat-nâme'sidir. Osmanlı sınırlarını aşan geniş bir coğrafyada uğradığı yerlerin tarihi, edebiyatı, sa-

nati, folkloru ve coğrafik yapısı hakkında her çeşit bilgiyi toplayan ve bu bilgileri sade bir dil ve nükteli, sürükleyici bir üslûp ile anlatan Evliyâ Çelebi'nin bu Seyâhat-nâme'si, dünya edebiyatında eşi bulunmayan önemli kaynak eserlerden biridir. Ayrıca, Nâbî (ö.1712)'nin, edebî üslubu ve içerdiği tarihî, sosyolojik, coğrafik, otobiyografik bilgiler bakımından dikkati çeken Tuhfetü'l-Harameyn'; İbrahim Hanif'in 1786'da gerçekleştirdiği hac yolculuğunu anlatan Hâsıl-ı Hacc-ı Şerîf li-menâzili'l-Harameyn; Mehmed Edib'in 1779 yılında yaptığı hac yolculuğunu anlatan Nehcetü'l-menâzil adlı eserleri de bu tür içinde değerlendirilebilir .

XII. Sefâret-nâmeler

Osmanlı Devleti'nde XVIII.yüzyıl sonuna kadar, elçiler ancak geçici görevlerle gönderilir ve görevlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönerlerdi. Sürekli elçilikler, III. Selim döneminden itibaren kurulmaya başlandı. Geçici veya daimi olarak görevlendirilen bu elçiler, gönderildikleri yerlerdeki gözlemlerini, görüştükleri devlet adamlarını, onlarla yapılan müzakereleri ayrıntılı bir şekilde yazıp "takrir" adı verilen bir çeşit raporla devlet büyüklerine takdim ederlerdi. Bu raporlar, ya sefirlerin kendileri ya da maiyetlerinde bulunan şair ve edip kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu nedenle Türk nesrinin anlatıya dayalı güzel örneklerini bu sefaret-nâmelerde bulmak mümkündür.

Büyük elçi olarak Ocak 1665'te Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa(ö.1684)'nin Sefaret-nâme'si; İran büyük elçisi Kesriyeli Ahmed Paşa(ö.1749)'nın maiyetinde vakanüvis olarak bulunan şair Mustafâ Rahmî(ö.1751)'nin Sefaret-nâme-i İran'ı; Ebu Bekir Râtıb(ö.1799)'ın Nemçe Sefâret-nâme'si; Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi(ö.1732)'nin Fransa Sefâret-nâme'si gibi yazılan yirmiden fazla Sefâret-nâme, ayrı bir edebî tür oluşturacak kadar önem kazanmıştır .

Bir kısım Osmanlı tarihlerinde de (Meselâ, Silahdar Tarihi) sefâret-nâmelerin geniş özetlerine rastlanır.

XIII. Ahlâk ve Siyaset Kitapları

Ahlâk, toplum içinde bireylerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır. İ-

lâm'da ahlâk kuralları dinî esaslara dayandığı için, bu eserlerin kaynağı da Kuran, hadis ve "kelâm-ı kibar" adı verilen İslâm büyüklerinin özdeyişleridir. Bu edebî türdeki eserlerin bir kısmı yalnız ahlâk üzerinedir.

Siyaset-nâme adıyla bilinen bu eserler de çoğunlukla dinî kaynaklara ve tecrübelere dayanır. Bunlar genellikle adaletin öneminden, devlet idaresinden, yöneticilerin halkına ve bürokratlara karşı tutum ve davranışlarından bahsederler. Bazen aynı eserde hem ahlâk kaideleri hem de siyâset-name türünden bölümler olabilir. Ahlâk kitapları ve siyaset-nâmeler çoğu zaman anlaşılır ve duru bir Türkçeyle yazılmıştır.

Kınalı-zade Ali Çelebi(ö.1572)'nin Ahlâk-ı Alâî'si; Sinan Paşa (ö.1486)'nın siyaset ve ahlâk konulu Maârif-nâme'si ve Kara-çelebi-zâde Abdülaziz Efendi (ö.1658)'nin Ahlâk-ı Aziziye'si bu türün en tanınmış örnekleridir..

XIV. Resmî Yazılar

Padişahların sadrazam, kaptan paşa, vezirler, beylerbeyi, kadı gibi yüksek devlet memurlarına gönderdikleri biti, fermân, hüküm, buyrultu vb. adlar verilen emirler ile sadrazamların padişaha sundukları telhis adı verilen raporlara ve bu türden her çeşit resmî metinler bu gruba girer. I. Murad'ın Evranos Beg'e gönderdiği berat; Kânûnî'nin Bâli Beg'e gönderdiği hatt-ı hümayûn; Sultan I. Ahmed Hân'ın adalet fermanı gibi güzel nesir örnekleri olan daha nice resmi yazı bulunmaktadır.

XV. Dîvân Dibâceleri

Sağlığında şiirlerini bir araya getirerek divan tertip eden kimi şairler bu divanların başına genellikle mensur bir önsöz yazma ihtiyacı duymuştur. Bu önsözler için, "hutbe", "mukaddime", "takdim", "ifade-i meram", "meram", "medhal" vb. adlar kullanılmakla birlikte, daha çok "dibâce" adı kullanılmıştır. Bu dibacelerde divanın tertip sebebi ve isimlendirilmesi konu edildiği gibi, şiir ve şair de söz konusu edilir. Bu yönüyle bazı dibaceler, klasik şiirin poetikası hakkında önemli bilgileri içinde barındırmaktadır. Süslü ve artistik bir üslûpla kaleme alınan bu dibaceler, içerik bakımından olduğu kadar dil bakımından da önem taşımaktadırlar.

Üç divanına dibace yazan Ali Şîr Nevâyî (ö.1502) Türkçe divan dibacesini yazan ilk yazar kabul edilmektedir. Anadolu'da ilk dibace yazan Ahmed Paşa (ö.1497)'dan sonra, Necâtî (ö.1509); Revânî (ö.1523), Lâmi'î (ö.1532), Fuzûlî (ö.1556) ve diğerleri gelmektedir. Bu dibaceler içinde Lami'î'nin ve Fuzûlî'nin dibaceleri şiir felsefesi açısından en önemlileridir .

Türk Nesrinin Tarihî Gelişimi

Araştırmacılara göre, Türk dilinin milattan önce 3000 yıllık bir geçmişi bulunmasına rağmen, bugün bilinen en eski yazılı metinler, VIII. yüzyıldan kalan Bengü Taşı yazıları, özellikle Orhun Abideleri'dir. Bu yazıların şiir olduğunu ileri sürenler olmuşsa da, yeni bilimsel çalışmalar, yer yer seciyi hatırlatan ses benzerliklerine rağmen, bunların mensur metinler olduğunu ortaya koymuştur. Bu metinlerdeki dil ve anlatım teknikleri, Türk nesrinin o dönemde belli bir düzeyde olduğunu göstermektedir . Günümüze ulaşmış en eski metnin mensur olması, Türk toplumunun sahip olduğu düşünce ve kültür düzeyini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Uygur Türkleri, IX.yüzyılda tarım havzasında yerleşik bir medeniyet kurduklarında, önce Mani dine, daha sonra da Budizm'e intisap ettiler. Bu iki din etrafında oluşturdukları edebiyat; içerik ve biçim, dil ve üslûp bakımından Orhun Abidelerindeki saf Türk edebiyatından oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Daha çok çeviriye dayalı bu dinî edebiyattan günümüze intikal eden çeşitli manzum ve mensur metinler bulunmaktadır. Tahminen 930 yılında ve Köktürk harfleriyle yazılmış olan Irk Bitig (Fal Kitabı); Uygur harfleriyle, Buda'nın tenasüh inancına göre dünyaya gelişlerinden birini konu alan Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi ve Altun Yaruk (Altın Işık) bu mensur metinlerden bir kaçıdır .

Türkler VIII.yüzyılda İslam'la tanıştılar. XI.yüzyılın başlarında güneybatıya doğru göç etmeye başlayan Orta Asya'daki Oğuz Türkleri, İran'da, Büyük Selçuklu; Küçük Asya'da da Anadolu Selçuklu Devletlerini kurarlar. Resmî işlerinde Arapça ve Farsça'yı kullanan Selçuklular, edebiyat ve kültür dili olarak da bu dilleri kullanırlar. Her ne kadar resmî dil ve kültür di-

li olarak Arapça ve Farsça kullanılıyor idiyse de Türkçe yaygın bir şekilde halk arasında kullanılmaya devam ediyordu. Türkçenin resmî devlet dili olması ancak Osmanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Aslında bir İslamî Türk edebiyatının daha X.yüzyıldan itibaren gelişmeye başladığı ve günümüze ulaşan en eski Kur'an tercümesinin de bu yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişlerinin gerçekleştiği dönemde birtakım Türkçe eserler ortaya koydukları, ancak bunlardan pek azının günümüze intikal ettiği bilinmektedir. O döneme ait mensur eserlerin çoğu, Kur'ân tercümesi ve tefsiri, ilmihâl ve ahlâk kitaplarıdır. Özellikle Anadolu'da yazılan bazı eserlerde Doğu Türkçe'sine ait imla ve fonetik özelliklerin görülmesi, o dönemde Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen bilginler tarafından kaleme alındıklarını hatırlatmaktadır. Behçetü'l-hadâik fî-mev'izeti'l-hakâyık bu özellikleri taşıyan eserlerden biridir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan Beylikler zamanında Arapça ve Farsça bilmeyen beylerin istek ve teşvikleriyle yazarlar Türkçe eserler vermeye özen göstermiştir. Karamanoğlu Mehmed Bey'in Türkçeyi resmî dil ilan etmesiyle (m.1278) Arapça ve Farsça'nın Anadolu'daki hakimiyetine son verilmiş; bundan sonra Türkçe eserlerin sayısında bir artış görülmüştür.

XIV. yüzyılda, ilmî eserlerin yanı sıra, dinî ve ahlâkî eserler çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılmaya başlanır. Bu eserlerin, tamamen didaktik ve folklorik üslûpla kaleme alındığı dikkatten kaçmamaktadır. Anadolu'da, bu dönemde, yazılan önemli eserlerden biri, Aydınoluğlu Umur Bey'in (ö.1347) emriyle aslı Sanskritçe olan Kelile ve Dinme'nin, Kul Mesut tarafından Farsça'dan yapılan çevirisidir. Kelile ve Dinme'nin Anadolu'daki ilk çevirisi olan bu eserin konuşma diline yakın, oldukça sade bir dili bulunmaktadır. Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa (ö.1409)'nın Marzuban-nâme çevirisi de bu yüzyılın önemli mensur eserlerinden biridir.

Yine bu asrın yazarlarından olup Ahmedî (ö.1412)'nin kardeşi olduğundan başka hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ve eserinden dolayı kendisine Hamzavî adı verilen kişinin kaleme almış

olduğu Hamza-nâme de önemli mensur eserlerden biridir. Eser daha çok sözlü anlatıma uygun olan kısa cümle ve diyaloglarıyla, deyim ve halk deyişleriyle günümüz roman ve hikâye yazarlarına örnek olabilecek zenginliktedir.

Yesevî dervişlerinden olup Orta Asya'dan gelen ve Hacı Bektaş (ö.1271)'a mürit olan Abdal Musâ'nın arı bir dil ile, vaaz ve öğüt üslubuyla kaleme aldığı Nasihat-nâme'si de, XIV.yüzyılın önemli eserlerinden biridir.

Yasin Tefsiri, Tebâreke Tefsiri, Hadis Kitabı, İlm-i Hâl, Kıyas-ı Enbiyâ Çevirisi, Tezkiretü'l-evliyâ Çevirisi, Taberî Tarihi Çevirisi, İbn Kesir Tarihi Çevirisi, Kabûs-nâme Çevirisi gibi yazarı belli olmayan daha pek çok mensur eserimiz de bu döneme ait olup kütüphanelerimizde bulunmaktadır .

XV. yüzyıl siyasi kargaşalara rağmen Türk dilinin sadece halk arasında konuşulan bir dil olmaktan kurtulup devlet dili, edebiyat ve kültür dili olarak varlık göstermeye başladığı bir dönemdir. Bu yüzyılda edebî eserlerin yanı sıra vakfiye, ferman gibi resmi yazılarda da Türkçenin tercihen kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu yüzyılda nesir; sade, kısa ve tercüme kokan cümleleriyle konuşma diline yakın bir yerdedir. Buna rağmen artistik nesrin ilk örneklerine az da olsa bu yüzyılda rastlamaktayız. Bu dönemde çoğu tercüme olan pek çok eser kaleme alınmıştır.

XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başında yaşamış olan şair ve din bilgini Ahmed-i Dâî (ö.1421)'nin Tercüme-i Tefsir-i Ebu'l-leys Semerkandî, Tercüme-i Tezkiretü'l-evliyâ, Miftâhü'l-cenne, Türkçe'de bilinen en eski inşa kitabı olan Teressül ve diğer eserleri; Mercüme Ahmed (15.yy)'in Kabûs-nâme'si; Alî'nin Selçuk-nâme'si; Yahya b. Mehmed Katib'in düzyazı (inşâ) kurallarından söz eden ve resmî yazışma örneklerini içeren Menâhicü'l-inşâ'sı; İbn Arabşâh(ö.1450)'in II. Murad'ın emriyle yaptığı Tefsir-i Ebü'l-Leys tercümesi gibi kitaplar bu dönemde yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş din, ahlâk ve edebiyat alanında yazılan eserlerdir.

Halkın anlaması için sade bir dil ile kaleme alınan ve içinde destânî öğeler de barındıran Osmanlı tarihleri de bu yüzyılda görülmeye başlar. Bu destânî tarihler arasından, Aşık-paşa-zâde (ö.1481) ve Oruç

Bey (15.yy)'in Tevârih-i Âl-i Osman'larını; Neşrî (15.yy)'nin Cihân-nümâ'sını; müzeyyen (süslü) üslûp ve sanatkârâne (artistik) nesir denen bir düz yazı ile kaleme alınan Tursun Bey (ö.1490'dan sonra)'in Târih-i Ebu'l-feth'ini; Yazıcıoğlu Alî (15.yy)'nin Sultan Murad'ın emriyle kaleme aldığı Selçuk-nâme'sini; Kıvâmî (15.yy)'nin Türkçe cümle yapısına uygun ve sağlam diliyle dikkati çeken eseri Gazâvât-nâme'sini ve yazarı bilinmeyen Gazavât-ı Sultan Murad ile anonim Tevârih-i Al-i Osman'ı göstermek mümkündür.

Ebü'l-hayr Rûmî'nin sade nesrin en güzel örneği olan Saltuk-nâme'si; Tokat Kalesi dizdarı Ârif Ali (ö.1360'dan sonra)'nin Battal-nâme'nin bir devamı niteliğindeki Dânişmend-nâme'si; Firdevsî-i Rûmî (ö.1512'den sonra)'nin düz yazı ve şiirle karışık ansiklopedik eseri olan Süleyman-nâme-i Kebîr'i; yazarı bilinmeyen Kıssa-i Ebu Müslim ve Battal-nâme de destânî hikâyeleri işleyen eserlerdir.

Türk nesrinin en güzel, her bakımdan en ilgi çekici örneklerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri ile Köroğlu Destânı'nın da XV.yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Küçük Abdâl (ö.1483'den sonra)'ın Velâyet-nâme-i Otman Baba'sı ve yazarı belli olmayan Menâkıb-nâme-i Hacı Bektaş Veli, Eşrefoğlu Menâkıb-nâmesi, Menâkıb-ı Mahmud Paşa gibi eserler de menâkıb-nâme türünde yazılmış kitaplardır.

Tarihi eserlerden başka, süslü nesrin numuneleri olarak, Sinan Paşa(ö.1486)'nın, bazen Arapça ve Farsça kelimelerle yüklü zincirleme isim tamlamaları, bazen sade, açık ve yapmacıksız, gerçek Türkçe cümlelerle örülü süslü nesir üslubuyla kaleme alınan ve baştan başa şiirsellikte dolu olan Tazarru-nâme , Marif-nâme (Nasihat-nâme) ve Tezkiretü'l-evliyâ adlı eserlerini; Manyasoğlu Murad'ın 1429'da yazdığı Gülistân Tercümesi'ni; Molla Lutfî'nin mizahî bir risâle olan Har-nâme'sini; Mesihî (ö.1512)'nin yüz mektuptan oluşan ve Türk nesri için önem arz eden Gül-i Sad-berg'ini ve benzeri pek çok mensur eseri saymak mümkündür. Ayrıca Eşrefoğlu Rûmî (ö.1469)'nin Müzekki'n-nüfûs'ı; Ahmed Bîcân (ö.1465)'in Envârü'l-âşıkîn'i; Kaygusuz Abdâl (ö.1444)'in Budala-nâme'si de bu yüzyılda yazılan tasavvufî eserlerdir.

Farsçanın edebiyat ve devlet dili olarak ege-men olduğu, aydınların bu dil ile konuşup yazmayı

ayrıcalık kabul ettikleri bir ortamda Türkçe'nin Farsça'dan aşağı kalacak bir dil olmadığını ve Türkçe ile de yüksek bir edebiyat oluşturmanın mümkün olduğunu eserleriyle kanıtlayan Ali Şîr Nevâyî (ö.1501)'nin Türk edebiyatında bir ilk olan şairler biyografisi Mecâlisü'n-nefâis (Kemal Eraslan, Mecâlisü'n-nefâis I [Giriş ve Metin], II [Çeviri ve Notlar] Ankara 2001) ve bir erenler biyografisi Nesâyimü'l-Mahabbe min-Şemâyimi'l-Fütüvve (Kemal Eraslan, Ankara 1996) adlı eserleri Türk nesrinin büyük değerleridir.

XVI.yüzyıl, Osmanlıların siyasi çekişmelerden kurtularak üniter bir devlet haline geldikleri ve her alanda gelişme gösterdikleri bir dönemdir. Kendilerini yıllarca uğraştıran iç savaşlar bitmiş, siyasî, idarî, ekonomik ve kültürel alandaki gelişmeler ivme kazanmıştır. Edebiyat ve sanata önem veren yöneticilerin de ilgileri sayesinde şiir ve nesir türlerinde nitelik ve nicelik bakımından bir artış gözlenmiştir. Bu yüzyılda tarih ve biyografi sahasında orijinal ve nitelikli eserler kaleme alınmıştır.

Büyük şairimiz Bâkî (ö.1600)'nin Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle, cihadın faziletlerine dair olan Ahmed b. İbrahim'in Arapça Meşâirü'l-eşvâk ilâ Mesâri'i'l-Uşşâk adlı eserinden tercüme ettiği Fezâilü'l-cihâd (Cevdet Dadaş, Bâkî, Fezâilü'l-cihâd [Metin-Değerlendirme-İndeks], Trakya Üniv., SBE, Edirne 1997)'ı ile Şihâbu'd-din Kastalanî'nin Mevâhibü'l-le-dünniyye adlı eserini esas alarak ve daha pek çok kaynaktan da yararlanarak kaleme aldığı Me'âlimü'l-yakîn fi-Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn adlı sireti; Lâmiî (ö.1532)'nin Molla Câmî (ö.1492)'den tercüme ettiği Şevâhidü'n-nübüvve adlı siyer kitabı ile Nefahâtü'l-üns adlı sûfiler biyografisi; şiir ve şairden bahseden Divân Mukaddimesi (Hamit Bilen Burmaoğlu, Lamîî Çelebi Dîvânı -Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni- (Doktora Tezi) Erzurum 1983); Kemâl Paşa-zâde (ö.1534)'nin Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1527'ye kadar gelen olayları anlatan ve kısa, sağlam ve anlaşılır cümleleriyle süslü nesrin en güzel örneklerinden biri olan Tevârih-i Al-i Osman'; Lütfî Paşa (ö.1562)'nin duru ve temiz bir Türk nesriyle kaleme aldığı Tevâri-i Âl-i Osman'; Hoca Sadedin (ö.1599)'in Osmanlı tarihçiliğinin önemli eserlerinden biri olan Tâcü't-tevârih'i; bu yüzyılın en büyük tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1600)'nin Türkçe

bir genel tarih niteliğinde olan ve Osmanlılarla ilgili bölümde her padişah döneminde yaşamış olan şeyh, bilgin ve şairlerin biyografileri ve eserleri hakkında verdiği bilgilerle edebiyat tarihi açısından daha bir önem kazanan Künhü'l-ahbâr adlı eseri ; Selanikli Mustafa Efendi (ö.1600)'nin 1563'ten 1600'e kadarki dönemi ayrıntılı bir şekilde ve yer yer belgeler göstererek eleştirdiği ve yorumladığı Târih-i Selanikî adlı eseri bu dönemde yazılmış olan en ünlü tarih kitaplarıdır.

Bu yüzyılda Taşköprü-zâde Ebulhayr İsmeddin Ahmed (ö.1561) tarafından Arapça olarak kaleme alınmış olan ve Osmanlı bilgin ve sùfilerin biyografilerini konu alan eş-Şakâyiku'n-numaniyye adlı eseri için yazılan tercüme, özellikle Edirneli Mehmed Mecdî (ö.1590)'nin, önemli ilavelerle birlikte Hadâiku's-Şakâik adıyla yaptığı tercüme, biyografi sahasında en önemli eserlerdir.

Ayrıca Anadolu'da bu yüzyılda ilk defa görülen şairlerin hayat hikâyelerini anlatan "şuarâ tezkireciliği"nin ilk örneği, sade dili ve basit üslubuyla Sehî Bey (ö.1548)'in Heşt-bihîşt'i; Latîfî (ö.1582)'nin sanatkarane bir üslûp ile kaleme aldığı, önsözünde yer alan şiir ve şair hakkındaki önemli bilgileri ve şairlerin şiirleri hakkındaki değerlendirmeleriyle dikkate değer Tezkiretü's-Şuarâ adlı eseri; Âşık Çelebi (ö.1571)'nin ağdalı ve süslü diliyle şairler hakkında birinci elden elde ettiği bilgileri veren ve en isabetli değerlendirmelerde bulunan Meşâirü's-Şuarâ'sı; Hasan Çelebî (ö.1603)'nin Kınalı-zâde Tezkiresi adıyla da bilinen, oldukça ağır ve anlaşılması güç; ancak dilbilgisi açısından sağlam cümleleriyle dikkati çeken Tezkiretü's-Şuarâ'sı günümüz yazarları için de örnek olabilecek nitelikteki mensur eserlerdir.

Muhyî (ö.1606)'nin, Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî (ö.1534) hakkında en önemli kaynak olan Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî (Tahsin Yazıcı, Ankara 1982) adlı eseri ; Vâhidî'nin tasavvuf tarihi açısından çok değerli bilgiler içeren, kısa ve arı cümlelerle Türk nesrinin önemli örneklerinden olan Menâkıb-ı Hâce-i Cihân'; Enisî'nin Menâkıb-ı Akşemseddin'i menâkıp türünün bu yüzyıldaki örnekleridir.

Yazarı belli olmayan, bolca atasözü ve deyim içeren, modern Türk hikâyesi ve romanına kaynak

olabilecek zengin malzemeyi içinde barındıran, halkın günlük konuşma diliyle kaleme alınan efsanevî halk hikâyelerinden el-Ferec Ba'de's-şidde (Hasan Kavruk, Süleyman Çaldak, Kazım Yoldaş, C.I, Malatya 2000, C.II, Malatya 2004); yine yazarı bilinmeyen Gazâvât-ı Gâzî Hasan Paşa; Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın savaşlarını ve kahramanlıklarını anlatan Gazâvât-ı Hayreddin Paşa; Dâsîtân-ı Kırk Vezîr gibi eserler de sade bir dille yazılmış destânsî hikâyelerdir.

Kânûnî'nin Bâlî Beğ'e gönderdiği Hatt-ı Hümâyûn, Kânûnî'nin emriyle yazılan Kânûn-nâme-i Âl-i Osman, siyasi yazışmalar ve vakfiye metinleri de Türk inşâ (nesir) sanatının güzel örnekleridir .

Bu yüzyılda Ali Şir Nevâî (ö.1501)'den sonra Çağatay nesrinin en güzel ve orijinal örneklerini sunan büyük Hint-Türk Devleti'nin kurucusu Babür Şah (ö.1530)'ın, hayatını, düşüncelerini, maceralarını ve aşklarını samimi ve akıcı bir dil ile anlattığı ve Türk coğrafyasında yazılan ilk hatırat olma özelliğini taşıyan Vekâyi adıyla da anılan Bâbü-nâme(Reşit Rahmeti Arat, Baburname-Babur'un Hâtıratı, 3 c., İstanbul 1986) adlı eseri, Türk edebiyatının bir şaheseridir.

Bu yüzyılda Sadî'nin Gülistân adlı eserine Şâhidî Çelebi (ö.1553), Lâmi'î Çelebi (ö.1532), Sûdî(ö.1596), Şem'î (ö.1596) ve daha pek çok şair ve bilgin şerhler yazmışlardır. Aynı yazarın Bostan adlı eserine de Sürûrî (ö.1555), Şem'î, Sûdî'nin birer şerhi bulunmaktadır. Ayrıca Mevlanâ'nın Mesnevî'sine Sûdî'nin, tamamı elimize ulaşmamış olan eksik şerhi ile Şem'î'nin Mesnevî'nin altı cildinin mensur tercüme ve şerhi olan Şerh-i Mesnevî'sini unutmamak gerekir. Ayrıca Sürûrî, Sûdî ve Şem'î'nin Hâfız Dîvân'ına yazdıkları birer şerh bulunmaktadır. Sûdî şerhi bunlardan en sağlıklı ve bilimsel olanıdır.

Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Nâsırî'den yararlanarak 1564'te hazırladığı ve uzun müddet medreselerde ders kitabı olarak okutulan Ahlâk-ı Alâî'si klasik ahlâk kitaplarımızdandır.

XVII. yüzyıl, Osmanlıların her alanda zirvede olmanın rahatlığını yaşadıkları bir dönemdir. Sanat ve edebiyat da bu havadan nasibini almıştır. Sosyal fayda prensibini ölçü alan Türk nesri, gittikçe güçlenen ve güzelleşen cümle yapısıyla, zengin ifade imkânı-

la gerçekten başarılı ürünler vermeye devam etmiştir. Bunun yanında, birçok büyük sanatçı, dönemin modasına uyarak, daha çok şiire ait teşbih, istiare, mecaz vb. sanat unsurlarıyla, ses ve söz hünerleriyle, secili uzun ve girift cümlelerle gittikçe karmaşık bir hal alan bir dil ortaya koymuşlardır. Bu dil ile yazılan eserler, o ve ondan sonraki yüzyılda büyük bir ilgi görmüşse de, sayı itibarıyla, sade nesirle yazılan eserlerden daha çok değildir. Halkın ihtiyacına cevap vermeyi uygun bulan birçok sanatçı, eserlerini anlaşılır ve makul bir dil ile yazmıştır. Hangi üslûpla yazılırsa yazılınsın bütün bu eserlerin, Türk nesrine çok büyük katkıları olmuştur. Bu yüzyılda, her türden birçok mensur eser kaleme alınmıştır.

Bu yüzyılda yazılan şairlere dair biyografik eserler (şuarâ tezkireleri), XVI. yüzyıl tezkirelerinden farklı olarak, şairlerin hayat hikâyesi ve edebî kişiliği hakkında daha kısa bilgi verip bolca örnek vermektedirler. Dolayısıyla -Riyâzî'ninki hariç tutulursa- bu eserler daha çok birer antoloji niteliğinde olup Türk nesri açısından büyük önem arz etmezler. Riyâzî(ö.1644)'nin, genelde sade bir dille kaleme alınan, bazen şairin ilmî ve sosyal statüsüne göre süslü ve sanatlı bir üsluba kayan Riyâzu's-şuarâ'sı; Nev'î-zâde Atâî (ö.1635)'nin Taşkoprulî-zâde'nin Şakâyık-ı Nu'mâniyye'sine yazdığı Hadâikü'l-hakâik fi-tekmileti's-şakâyık adlı eki bu yüzyılın en değerli biyografik eserleridir.

Hasan Bey-zâde Ahmed (ö.1636)'in Târih-i Âl-i Osman'ı; İbrahim Peçevî (ö.1648)'ninTârih-i Peçevî'si(Bekir Sıtkı Baykal, II c., Ankara 1992); Osmanlı Devleti'nde olayları yazıya geçirmek için atanan ilk resmî tarihçi (vaka-nüvis) olan ve kalemini biraz ihtiyatlı kullanan Naîmâ(ö.1716)'nın Naîmâ Tarihi diye ünlenen Ravzatu'l-Hüseyn fi-hulâsati ahbârî'l-hafikeyn adlı eseri; Koçi Bey diye anılan Mustafa(ö.1650)'nin Osmanlı Devletinin gerileme sebeplerine istatistik olarak ilk defa dikkat çektiği Risâle-i Koçi Bey adlı eseri; Solak-zâde Mehmed Hemdemî (ö.1657)'nin Solak-zâdeTarihi; Abdî Paşa (ö.1692)'nın Nişâncı Tarihi diye meşhur olan Vakâyi-nâme'si; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (ö.1723) 'nın Silahdar Tarihi ve daha nice Türk nesrine büyük katkıda bulunmuş eserlerdir . Kara-çelebi-zâde Abdülaziz Efendi (ö.1658)'nin genel bir tarih olan; ancak Osmanlılar-

la ilgili bölümleri kaynak olma bakımından önem arz eden Ravzatu'l-ebrâr ile Süleyman-nâme ve ayrıca Târih-i Feth-i Revân ve Bağdâd adlı eserleri de süslü nesir grubuna girer.

Veysî (ö.1628)'in Hâb-nâme'si bu yüzyılda süslü nesrin en uç örneklerinden biridir. Veysi, rüyasında Sultan I. Ahmed ile İskender'i karşılıklı konuşurarak günün sosyal sorunlarına çözüm getirir. Sunum ve içerik bakımından gerçekten orijinal olan eser, aslında bir siyaset-namedir. Yine Siyer-i Veysî diye bilinen Dürretü't-tâc fî-sâhibi'l-mi'râc adlı siyeri; dinî konuları ve menkıbeleri içeren Düstûru'l-amel'i; Nâbî(ö.1712)'nin ağır ve sanatlı bir üslub ile Veysî'nin siyerine yazmış olduğu Zeyl-i Siyer-i Veysî adlı eseri bu yüzyılın dili en ağıdalı olan mensur eserlerimizdir.

Sanatkarane nesri zirveye ulaştırarak mensur şiir çizgisine yaklaşır; ancak kapalı ve anlaşılmaz diye eleştirilen Nergisî(ö.1635)'nin ilk ve son mensur hamse niteliğini taşıyan Hamse'si ve bunlardan özellikle Nihâlistân (Süleyman Çaldak, Nergisî ve Nihâlistân'ı, Malatya 2004) ve Meşâkku'l-uşşâk adlı eserleri mensur hikâyeciliğimizin önemli kilometre taşları hükmündedirler.

Mecmuâtü'l-letâif ve ma'mûretü'l-maârif adlı Mesnevi şerhiyle "Hazret-i Şârih" unvanına hak kazanan Ankaralı İsmail Rusûhî Efendi (ö.1631); Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî adlı, tasavvuf ansiklopedisi niteliğindeki şerhiyle Sarı Abdullah (ö.1660); yazarına "Şârihu'l-fusûs" lakabını kazandıran, asıl adı Tecelliyâtü araisi'n-nüsûs fî-manassati hikemi'l-fusûs olan eseriyle Muhyiddin İbn Arabî (ö.1240)'nin meşhur Fusûsu'l-Hikem'ine en güzel şerhi yazan Abdullah-ı Bosnevî (ö.1644); Hindistan Türk sarayı ve çevresinde gelişen Sebki Hindî adı verilen yeni edebî üslubun öncülerinden olan İranlı şair Urffî'nin divanındaki anlaşılması güç beyitleri Şerh-i Müşkilât-ı Baz-ı Ebyât-ı Urffî adlı eseriyle şerheden meşhur şairimiz Neşâtî (ö.1674) bu yüzyılın şerh alanında adı sayılması gereken şahsiyetleridir.

İsmeti (ö.1665)'nin, Birgivi'nin Tarikat-ı Muhammediye'sine yaptığı tercüme ile Kara-çelebi-zâde Abdülaziz Efendi (ö.1658)'nin Ahlâk-ı Aziziye'si bu yüzyılda en çok okunan ahlâk kitaplarıdır.

Veysî (ö.1628)'in, Nergisî (ö.1635)'nin ve Nâbî (ö.1712)'nin Münşeât'ları türünün en güzel örnekleridir.

XVIII.yüzyılda siyaset, ekonomi ve toplum sahasında baş gösteren çözülme, sanat ve edebiyatı pek etkilememiştir. Dil ve edebiyattaki gelişim, bu yüzyılda da yeni sıçramalar göstererek devam etmiştir. Nesrin devam ede gelen her iki eğiliminde de bir dereceye kadar olgun ve güzel eserler yazılmıştır. Sayı bakımından oldukça çok eser yazılmış olmakla birlikte, nitelik bakımından dönemine damgasını vuran eser pek azdır.

Bu yüzyılın biyografik eserlerinden, Mustafâ Safâyî (ö.1725)'nin oldukça süslü ve ağıdalı bir dille yazılan Nühbetü'l-asâr min-fevâidi'l-eş'âr'ı; Sâlim(ö.1743)'in sanatkarane bir üslubu izleyen Tezkire-i Şuarâ'sı; Esrâr Dede(ö.1796)'nin Mevlevî şairleri hakkında bilgi veren Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye (İlhan Genç, Ankara 2000)'si; Sakıb Mustafa Dede (ö.1735)'nin Mevlevî şairlerinden bahseden Sefine-i Nefise-i Mevleviyye'si sayılabilir. Yine, Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim Hasib (ö.1723)'in Şakâyık-ı nu'mâniyye'ye ek olarak yazdığı Zeyl-i Şakâyık ile Şeyhî Mehmed (ö.1732)'in Vakâyi'ül-Fuzalâ (Abdülkadir Özcan, Şakâyık-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri, İstanbul 1989) adlı biyografileri de önemli mensur eserlerdir.

Mensur biyografi türü içinde ele alınması gereken diğer eserler, meşhur kişilerin sadece ölüm tarihlerini vermeyi amaç edinen ve bazen ölüm tarihleriyle birlikte atama, görevden ayrılma vb. olayları ve hayat hikâyelerini de veren "vefeyât-nâme"lerdir. XVII. Yüzyılda yaşayan Alaybeyi-zâde Mehmed Emin (ö.1680)'in Vefeyât-ı Pür-iber li-uli'l-elbâb men-ihteber'i; Seyyid Hasib-i Üsküdârî (ö.1785)'nin Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye'si; Ayvan-sarayî(ö.1786)'nin Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ricâl'i bunlardan bir kaçıdır.

Osman-zâde Taib (ö.1724)'in, Osman Gazi'nin oğlu Alaaddin Paşa'dan başlayarak Râmî Mehmed Paşa'ya kadar 108 sadrazamın biyografisini içeren Hadîkatü'l-Vüzerâ'sı; Müstakim-zâde Süleyman Sadedin (ö.1788)'in şeyhülislamın biyografisini anlatan Devhatü'l-meşâyih adlı eserleri de önemli biyografilerdir.

Resmî tarihçi (vakanüvis) olan Râşid Mehmed Paşa(ö.1735)'nın Târih-i Râşid'i; Küçük Çelebi-zâde İsmail Âsım (ö.1760)'ın Âsım Tarihi'ni de süslü inşa örneklerinden saymalıyız.

Süslü nesrin bu yüzyıldaki önemli temsilcilerinden Abbasî-zâde Haşmet (ö.1768)'in Vilâdet-nâme-i Hümâyûn adındaki sûr-nâmesi; şairden ve şiir geleneğinden bahseden Senedü's-şuarâ 'sı da bu dönemin önemli mensur eserleridir .

İbrahim Hakkı (ö.1772)'nın, halk arasında en çok okunan ansiklopedik tasavvufî eseri olan Marifet-nâme'si ile Azîz Ali Efendi (ö.1798)'nin geleneksel doğu hikâyesindeki çerçeve hikâye tekniğiyle kaleme aldığı; ancak sade ve yalın dili, kendine özgü üslubuyla Türk nesrinin modern hikâye ve romana doğru ilerlemesinde önemli bir kilometre taşı olan Muhayyelât'ı sade nesrin en olgun örneklerinden kabul edilir.

XIX. yüzyıl, Avrupa kültürünün hissedildiği, bütün sanat dallarında olduğu gibi şiir ve nesirde de aydınlar arasında eleştirel bir yaklaşımın baş gösterdiği dönemdir. Kimi yazarlar, ilmî ve edebî eserlerde bilinçli bir sadeleşmeye yönelmişlerdir. Çıkan gazeteler de bu eğilime güç katmıştır. Batı edebiyatından roman ve hikâyelerin tercümesi ve uyarlanması ya da onlar model alınarak telif edilmesi nesrimize büyük bir güç kazandırmıştır. Bu yüzyılda klasik tarzda kaleme alınmış eserlerden, Mütercim Âsım (ö.1819)'ın Târih'i ile Terceme-i Siyer-i Halebî'si; Fatîn (ö.1866)'in Hatimetü'l-es'âr'ı; Ahmed Cevdet Paşa(ö.1895)'nın Târih-i Vekâyi-i Devlet-i Aliyye, Tezâkir, Ma'rûzât, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ adlı eserleri sayılabilir.

Sonuç

Tarihin eski çağlarına kadar uzanan Türk dilinin ilk yazılı edebî metinleriyle Orhun Abidelerinde karşılaşmaktayız. Bu mensur metinler gelişmiş bir düşünce altyapısına işaret etmektedir. Türklerin, dahil oldukları kültür ortamlarını gösteren biçim ve içerikte belli metinleri ortaya koymayı başarmaları bu güçlü altyapıdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İslam kültür dairesinde de oldukça zengin ve çeşitlilik arz eden pek çok manzum ve mensur eser meydana getirmişlerdir. Klasik diye adlandırılan bu edebiyatta mensur eserler, gerek nitelik gerekse nicelik bakımın-

dan göz ardı edilmeyecek kadar önem arz etmesine rağmen bu edebiyatta genellikle şiir eksenli bir sanat anlayışı hakim olmuştur. Bu nedenle nesir, güçlü dîvân geleneğinin gölgesinde kalmıştır. Edebiyat denince, hep divan şiiri ve bu şiirin öğeleriyle bezenmiş süslü nesir akla gelmiştir. Nesirde de, sadece sanatkarane üslûp ile ortaya konan inşâ hatırlanmıştır. Halbuki son zamanlarda yapılan bilimsel araştırmalar, eski edebiyatta güçlü bir nesir geleneğinin var olduğunu ve sade ve süslü diye adlandırılan bu nesrin iki koldan gelişimini sürdürdüğünü gözler önüne sermiştir. Nesirde baş gösteren bu iki eğilim, Tanzimat'a kadar kesintiye uğramadan ürünlerini vermeye devam etmiştir. Nesir açısından, gerçekten de hazineler değerinde olan ve günümüz Türkçe'sine ve edebiyatına büyük katkıda bulunabilecek bu mensur eserler, genç kuşakların ilgisini beklemektedir.

Bu makalede adı anılanlar, o bütünün ancak küçük bir parçasıdır. Bu kültür hazinesinin, genç nesillerin dikkatine sunulması bu çalışmanın biricik amacıdır.

1. Türlerle ilgili sınıflandırma Fahir İz'e aittir. Türler ve Türk Nesrinin Tarihi Gelişimi bölümleri şu eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, Ankara 1996; Fahir İz, Günay Kut, Büyük Türk Klasikleri, C.1-8, İstanbul 1985-1988; A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2004; Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 2003; Agah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1988; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri (Haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen), 3 Cilt, İstanbul 1972; Mustafa İsen-Osman Horata, Eski Türk Edebiyatı, Ankara 2002, s.55-170

KAYNAKLAR

- İbn Manzûr, Lisân'ül-Arab, C. 5, Beyrut 1990, s. 191.
Mütercim Asım, Kâmûs Tercümesi, C. 2, İstanbul 1305, s. 693-694.
Tahir Nejat Gencan, Mîzân-ı Selîm, "Ömer Asım Aksoy Armağanı", Ankara 1978, s.96.
Kemal Tahir, Notlar-Sanat, Edebiyat, Dil dosyası, İstanbul 1989, s. 238-239.
M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul 1986, s.66-67.
Nâbî, Hayriye (Haz. İskender Pala), İstanbul 1989,

s.155.

Âşık Çelebi, Meşâiru's-şu'arâ, (Haz. Meredith-Owens), Londra 1971, s. 7b.

Fahir İz, a.g.e.,s.V.

Fahir İz, a.g.e., s.X; A. Atilla Şentürk, Ahmed Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 2004, s.228.

Ali Torun, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler, Ankara 1998.

Lütfi Sezen, Halk Edebiyatında Hazma-nâmeler, Ankara 1991.

Hasan Kavruk, Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler, İstanbul 1998, s. 109, 122.

H. İbrahim Haksever, Türk Edebiyatında Münşe'atlar ve Nergisî'nin Münşe'at'ı, İnönü Üniv. (Basılmamış Doktora Tezi) Malatya 1995.

Bkz. Menderes Coşkun, Manzum ve Mensur Osmanlı Seyehatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetu'l-Harameyn'i, Ankara 2002.

Fahir İz, Günay Kut, Büyük Türk Klasikleri, C.1, s.251, İstanbul 1986; A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, s.257,388, 448, İstanbul 2004.

Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev.Coşkun Üçok), s.352-361, Ankara 1992.

Tahir Üzgör, Türkçe Divân Dîbâceleri, Ankara 1990, s. 3 vd.

Bkz. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul 1986.

A. Bican Ercilasun, Büyük Türk Klasikleri, C.1, İstanbul 1985, s.79-113.

Bu eserleren örnek metinler için bkz. Fahir İz, Günay Kut, Büyük Türk Klasikleri, C.I, s.378-389, İstanbul 1985.

A.Mertol Tulum, Tazarrunâme, s.11, Ankara 2001.

Bkz. Kayhan Atik, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Ankara 2001.

Mustafa İsen, Gelibolulu Mustafa Âlî, s.11, Ankara 1988.

Himmet Konur, İbrahim Gülşenî (Hayatı, Eserleri, Tarikatı), s. 88, İstanbul 2000.

Örnek metinler için bkz. Büyük Türk Klasikleri, C.4, s. 259-272, İstanbul 1986

Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev.Coşkun Üçok), s.192,195,203,211,277, Ankara 1992; Bu eserde 376 Osmanlı tarihçi hakkında bilgi verilmiştir.

Bkz. Süleyman Çaldak, Kazım Yoldaş, Şerh-i Müşkilât-ı Baz-ı Ebyât-ı Urfî, Malatya 2000

Süleyman Çaldak, Senedü's-suarâ ve Klasik Türk Edebiyatında Şiir, İnönü Üniv. [Yayımlanmamış Y.L.Tezi] Malatya 1991.